

Porovnanie nacizmu a komunizmu v historicko-právnom kontexte

Comparison of nazism and communism in the historical-legal context

Martin Skaloš

Kľúčové slová:

fašizmus, nacizmus, komunizmus, ideológia, totalitný režim.

Key words:

fascism, nazism, communism, ideology, totalitarian regime.

Úvod

Fašisti, národní socialisti a komunisti prezentovali svoje ideológie ako najvhodnejšie východisko zo zložitej situácie a argumentovali tým, že nastávajúci vývoj je nevyhnutný a niet iného východiska, ako akceptovať ich predstavy o smerovaní ľudskej spoločnosti. Komunizmus, ktorý mal byť nástrojom ľudskeho pokroku, propagovali marxisti ako jednotu triedy a zavŕšenie ľudskeho vývoja v beztriednej spoločnosti. Národný socializmus, ktorý mal byť pokrokom jedného národa, propagovali nacisti ako jednotu rasy, ktorá mala vybudovať nový svetový poriadok. Jednota triedy či národa, alebo i triedy a národa sa transformovala a radikalizovala až do totalitnej podoby a snahy o absolútne ovládnutie spoločnosti.

Počiatky fašizmu a komunizmu

Pôvod nacistického a sovietskeho režimu a ich stretu na krvavom území¹ treba hľadať v prvej svetovej vojne rokov 1914 – 1918. Vojna viedla k zániku starých impérií na európskej pevnine a zároveň vyvolala k životu sny o nových. Nahradila dynastické zásady vládnutia vládcami s ideálmi krehkej suverenity budovanej zdola.²

Nástup fašizmu bol umožnený určitou zhodou okolností, ktorá nastala v Európe po 1. svetovej vojne, predovšetkým ekonomickou krízou, nedôverou v demokratické zriadenie a obavou z expanzie komunizmu. Prvý fašistický režim bol nastolený v Taliansku. Odtiaľ sa potom šíril do ďalších krajín, najmä do strednej Európy a na Balkán, do pobaltských krajín, Grécka, Španielska a Portugalska, ale tiež do Belgicka, Dánska, Francúzska a Británie.³

Ideológia fašizmu sa postupne vyvíjala. Vzhľadom k tomu je pomerne zložitý tento fenomén definovať. Ideový základ fašizmu má korene v extrémnom nacionalizme. Fašisti považujú štát za prirodzené spoločenstvo, zároveň odmietajú liberalizmus, marxizmus a demokraciu, ktoré sú podľa nich založené na materialistických myšlienkach.

Podľa Chmelíka fašizmus je otvorené militantné a nacionalistické hnutie, ktoré sa usiluje o nahradenie demokracie totalitnou diktatúrou. Je zameraný proti všetkým demokratickým ústavným inštitúciám a slobodám. Fašizmus je tiež charakterizovaný ako nacionálne šovinistické a rasistické hnutie spojené s totalitnou formou vlády.⁴ Kominternu hodnotila fašizmus ako „otvorenú a teroristickú diktatúru najreakčnejších a najšovinistickejších živlov finančného kapitálu“. W. Churchill vo svojich spomienkach fašizmus hodnotí ako „škaredé dieťa svetového komunizmu“⁵

¹ Priestor, kde zahynulo 14 miliónov ľudí, krvavé územie, sa rozprestiera od stredného Poľska po západné Rusko cez Ukrajinu, Bielorusko a pobaltské štáty.

² SNYDER, T.: Krvavé územie. Európa medzi Hitlerom a Stalinom. Bratislava: Premedia Group, s.r.o., 2013, s. 1.

³ BEŇA, J.: Súčasné dejiny práva krajín Európy. Banská Bystrica: PrF UMB, 2000, s. 68.

⁴ CHMELÍK, J.: Extremizmus a jeho právny a sociologické aspekty. Praha: Linde, 2001, s. 9.

⁵ BEŇA, J.: Súčasné dejiny práva krajín Európy. Banská Bystrica: PrF UMB, 2000, s. 68-69.

Pokiaľ ide o úlohu tzv. finančného kapitálu (t.j. syntézy priemyslového a bankového), je rovnako zrejmé, že „nacistická obroda“ bola pre nich lákavým vábidlom obnovenia konjunktúry. Niektoré skupiny veľkého kapitálu pôsobili priamo v nacistickej strane. Veľký kapitál bol však v priebehu II. svetovej vojny s Hitlerom i Mussolinim nespokojný (zvrhnutie Mussoliniho v r. 1943, pokus o atentát na Hitlera v roku 1943). Uvedené prípady boli opäť dielom veľkého kapitálu, umiernennej vojenskej kliky, čiastočne štátnej byrokracie, podporovaných sklamanými malomeštiakmi. Skutočná ľavica bola pritom neustálymi čistkami naďalej decimovaná.

Osobitným variantom fašizmu, bol nemecký nacionálny socializmus, resp. nacizmus, reprezentovaný Národnosocialistickou nemeckou robotníckou stranou (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP), založenou v roku 1919 v Mníchove ako Nemecká robotnícka strana (DAP)⁶. Ideológia nacizmu vychádzala z rasis-tických teórií Josepha Arthura Gobineaua, Houstona Stewarda Chamberlaina a Paula de Lagardea. Nacisti hlásali nadradenosť germánskej rasy nad všetkými ostatnými a najmä rasový antisemitizmus. Ich strana bola založená na „vodcovskom princípe“, ktorý odvodzovali zo starogermánskych tradícií. Odmietali triedny boj, internaciona-lizmus, slobodomurárstvo a hlásali militantný antikomunizmus a antimarxizmus. V zahranično-politickej sfére sa stavali proti versailleskej zmluve.⁷

Zároveň nacizmus vychádzal aj z niektorých prvkov socializmu a využíval rétoriku antikapitalizmu a revo-lučno-idealistického nadšenia. Pre nacizmus bolo špecifické, že dovedol prvky antisemitizmu do logického kon-ca, akým bol holokaust a že dokázal prepojiť prvky konzervatívnej ideológie s revolučným nadšením.⁸

Základom tejto ideológie bola všeobecná nadradenosť árijskej rasy, pričom celkom oportunisticky zahŕňala prakticky všetky nálady vtedajšieho nemeckého obyvateľstva, vďaka čomu zaznamenala taký výrazný politický úspech. Tento jav výstižne popisuje Alan Ryan: „Politický úspech národného socializmu spočíval v schopnosti syntetizovať často protichodné prvky do jednotnej doktríny s univerzálnou príťažlivosťou – socializmus pre ro-botnícku triedu, antibolševizmus pre zamestnávateľov, nacionalizmus pre tradicionalistických konzervatívov a antisemitizmus pre všetkých, ktorí hľadali obetného baránka, na ktorého by zvedli prehru v prvej svetovej vojne a ekonomické katastrofy dvadsiatych rokov.“⁹

Nacizmus vznikol v podstate v rovnakej dobe ako fašizmus a bol ním značne ovplyvnený, ale proces nástu-pu nacizmu bol podstatne dlhší a v konečnom dôsledku sa od fašizmu v mnohých ohľadoch ideologicky vzdialil. Túto úvahu potvrdzuje aj tvrdenie Heywooda, podľa ktorého aj napriek tomu, že je možné nájsť určitý spoločný súbor fašistických hodnôt a princípov, talianski fašisti a nemeckí nacionálni socialisti mali aj svoje špecifické a niekedy aj protichodné názory.¹⁰ Fašistický režim v Taliansku¹¹ však nikdy nedosiahol taký stupeň kontroly spo-ločnosti štátostranou ako národný socializmus v Nemecku. Mussolini sa nikdy neodhodlal na také represálie ako Hitler. Aj medzinárodná situácia bola v tom období pokojnejšia, spojená s konjunktúrou a pacifizmom.¹²

Najvýznamnejšiu politickú víziu ponúkala komunistická ideológia. Slovo komunizmus sa zrodilo v Parí-ži v štyridsiatych rokoch 19. storočia. Označuje tri navzájom súvisiace, ale predsa rozdielne fenomény: ideál, program a režim vytvorený na realizáciu ideálu.¹³

Ideál hovorí o úplnej spoločenskej rovnosti, ktorá v najextrémnejšej forme (napríklad podľa niektorých Pla-tónových spisov) vyžaduje, aby jedinec celkom splynul s kolektívom. Vzhľadom na to, že sociálna a ekonomická nerovnosť sa primárne odvodzuje od majetkovej nerovnosti, dosiahnutie ideálu vyžaduje, aby neexistovalo ni-jaké súkromné vlastníctvo. Tento ideál má pôvod v staroveku, na Západe sa v dejinách myslenia z času na čas objavuje už od 7. storočia pred n. l. a možno sa stretnúť s ním dodnes.

⁶ V roku 1920 sa DAP (založená v januári 1919) premenovala na NSDAP.

⁷ BEŇA, J.: Súčasný dejiny práva krajín Európy. Banská Bystrica: PrF UMB, 2000, s. 69.

⁸ CHARVÁT, J.: Súčasný politický extremizmus a radikalizmus. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, s. 68 -70.

⁹ MILLER, D. – COLEMAN, J. – CONNOLLY, W. – RYAN, A. et al.: Blackwellova encyklopedie politického myšlení. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 318.

¹⁰ HEYWOOD, A.: Politické ideologie. 4. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 219.

¹¹ Pozri tiež: SCHNEIDEROVÁ, A.: Reflexia moci v preklade. In: Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela II, Materiály z II. konferencie mladých filológov, Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, 2001, s. 137 – 138.

¹² KATUNINEC, M.: Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitariz-mu. Bratislava: Veda, 2009, s. 125.

¹³ Medzi pojмами socializmus a komunizmus nemožno urobiť jasnú deliacu čiaru. Marx rozlišoval dve fázy pokroku smerom k úpl-nému komunizmu. Prvou bola prechodná fáza, počas ktorej staré nerovnosti pretrvávajú, hoci už budú zničené ich základy. V druhej, dokonalejšej, mal byť princíp „každému podľa jeho práce“ nahradený princípom „každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho potrieb“. Lenin prvú fázu definoval ako socializmus a druhú ako komunizmus.

Program pochádza z polovice 19. storočia a spája sa najmä s menami Karola Marxa a Fridricha Engelsa. Marx a Engels roku 1848 v Manifeste komunistickej strany¹⁴ napísali, že „teóriu komunizmu možno zhrnúť do jednej vety: Zrušenie súkromného vlastníctva“. Podľa Engelsa jeho priateľ Marx sformuloval vedeckú teóriu, ktorá preukázala, že nevyhnutné zrušenie spoločenského systému je založené na rozdieloch medzi triedami.

Aj keď sa v dejinách prejavovali sporadické pokusy o uskutočnenie komunistického ideálu, krajinou, kde sa po prvýkrát vyvinulo cieľavedomé úsilie, využívajúce na jeho realizáciu všetku moc štátu, bolo Rusko v rokoch 1917 až 1991. Tvorca tohto režimu Vladimír Iljič Lenin predpokladal, že bezmajetková rovnostárska spoločnosť vznikne z „diktatúry proletariátu“, ktorá zruší súkromné vlastníctvo a vydláži cestu ku komunizmu.¹⁵

Politika Hitlera a Stalina

Prvá svetová vojna vniesla do európskej politickej kultúry nový prvok – jej krajnú radikalizáciu cez leninizmus a fašizmus. Sila leninizmu spočívala v tom, že svojím víťazstvom stelesňovala starú nádej robotníckeho hnutia, a to aj za cenu toho, že bolo nanajvýš nepravdepodobné, sila fašizmu spočívala v tom, že získal pre odporcov demokratických ideí očarenie zajtrajškom, to znamená budúcou, a už nie minulou spoločnosťou.¹⁶

Zatiaľ čo druhá svetová vojna, ktorej zlovestný tieň nás ešte zasahuje, postavila fašizmus na pranier ľudstva, komunizmus nebol porazený, ale sa o viac ako štyridsať rokov neskôr rozložil zvnútra. Kým obeťami stalinského totalitarizmu boli predovšetkým národy ZSSR na čele s Rusmi a Ukrajincami, hitlerovské Nemecko zabíjalo najmä mimo svojho územia: Židov, ale aj Poliakov, Rusov, Ukrajincov, Holanďanov, Francúzov atď.¹⁷

Za vlády Stalina dochádzalo k teroru, prebiehali hromadné represie, ktoré nadobudli doslova inštitucionalizovanú podobu. Postihnutí boli takmer všetci, nielen opozícia, ale aj samotní komunisti či obyčajní ľudia. Centrálna riadená ekonomika, masívna industrializácia a nútená kolektivizácia, ktoré urobili zo Sovietskeho zväzu jednu z najmocnejších krajín sveta, si tak vyžiadali krutú daň.

Ak Stalin svoje ciele dosahoval činnou prácou, Hitler oduševňoval ľudí. Zatiaľ čo Stalin postupne inštitucionalizoval revolúciu, aby si tak zabezpečil post na vrchole pyramídy v štáte jednej strany, Hitler svoj kariérny postup založil na odmietnutí inštitúcií, ktoré ho obklopovali.

Boľševici si tradíciu „debatujme, ale potom disciplinovane konajme“ priniesli z rokov ilegálnej činnosti v cárskom Rusku. Národní socialisti (nacisti) si nijakú hlbšiu tradíciu disciplíny či konšpirácie nevytvorili.¹⁸

V Sovietskom zväze i nacistickom Nemecku boli na vzostupe utópie, ktoré museli spraviť ústupky realite a potom sa realizovali v podobe masového vraždenia: na jeseň roku 1932 ich realizoval Stalin, na jeseň roku 1941 Hitler. Stalinovou utópiou sa stala kolektivizácia Sovietskeho zväzu v priebehu deviatich až dvanástich týždňov. Hitlerovou utópiou bolo za rovnaký čas dobyť Sovietsky zväz. Obidve sa pri spätnom pohľade zdajú byť veľmi bláznivé. No obidve sa uskutočnili a zastierala ich obrovská lož ešte aj vtedy, keď očividne zlyhali.

Hitlera a Stalina tak spájala istá politika tyranie: spôsobili katastrofy, obviňovali z toho nepriateľa a potom zneužili smrť miliónov na to, aby mohli tvrdiť, že ich politika bola nevyhnutná alebo vhodná. Každý z nich mal istú premenlivú utópiu, skupinu, na ktorú mohol zvaliť vinu, keď sa utópiu nepodarilo uskutočniť a napokon politiku masového vraždenia, ktorú bolo možné vyhlásiť za akési náhradné víťazstvo.

Hitler a Stalin sa predrali k moci v Berlíne a Moskve, ich transformačná vízia sa však dotýkala predovšetkým územia ležiaceho medzi nimi. Ich utópie o absolútnej kontrole sa prekrývali na Ukrajine. Roku 1941 sa Ukrajiny zmocnil Hitler a pokúsil sa naplniť svoju koloniálnu víziu, pričom začal masovým vraždením Židov a vyhladovaním sovietskych vojnových zajatcov. Stalinisti kolonizovali vlastnú krajinu, nacisti kolonizovali obsadenú sovietskú Ukrajinu: utrpenie Ukrajincov rástlo. V rokoch, keď bol Stalin a Hitler pri moci, na Ukrajine zavraždili viacej ľudí než kdekoľvek inde na krvavom území, v Európe či vo svete.

Kolektivizácia i „konečné riešenie“ potrebovali masovú obeť, aby ochránili vodcov pred niečím takým nepredstaviteľným ako omyl. Keď kolektivizácia na sovietskej Ukrajine vyvolala odpor a spôsobila hladomor, Stalin

¹⁴ Bližšie pozri MARX, K. – ENGELS, F.: Manifest komunistickej strany. Olomouc: Krajský výbor KSČ, 1945, s. 3.

¹⁵ PIPES, R.: Komunizmus. Bratislava: Slovart, 2007, s. 1-2.

¹⁶ FURET, F. – NOLTE, E.: Fašizmus a komunizmus. Konfrontácia názorov. 1. vyd. Bratislava: Agora, 2001, s. 52.

¹⁷ FURET, F. – NOLTE, E.: Fašizmus a komunizmus. Konfrontácia názorov. 1. vyd. Bratislava: Agora, 2001, s. 82.

¹⁸ SNYDER, T.: Krvavé územie. Európa medzi Hitlerom a Stalinom. Bratislava: Premedia Group, s. r. o., 2013, s. 13.

vinu zvaloval na kulakov, Ukrajincov a Poliakov. Keď sa wehrmacht zastavil pred Moskvou a Američania vstúpili do druhej svetovej vojny, Hitler z toho obvinil Židov. Kulaci, Ukrajinci a Poliaci niesli vinu za spomalenie budovania sovietskeho systému a Židia za to, že zabránili jeho zničeniu. Stalin si vybral kolektivizáciu a Hitler vojnu: pre nich a ich stúpenčov však bolo pohodlnejšie presunúť vinu za vyprovokované pohromy na niekoho iného. Stalinovo vysvetlenie slúžilo ako zámienka na vyhladovanie Ukrajiny a následné masové vraždenie kulakov i príslušníkov národnostných menšín. Hitlerova interpretácia poskytla zámienku na popravy Židov zastrelením a plynom. Pre kolektivizáciu prišli o život za hladomoru milióny ľudí, čo Stalin uvádzal ako dôkaz víťazného triedneho boja. Keď Židov postrelali a zavraždili v plynových komorách, Hitler to – v čoraz jasnejších vyjadreniach – prezentoval ako samotný cieľ. Po prehratej vojne označil masové vyvraždenie Židov za svoje víťazstvo.

Komparácia fašizmu, národného socializmu a komunizmu

Niekedy sa kladie znak rovnosti medzi totalitným štátom fašistickým a nacistickým – a štátom „reálneho socializmu“. Platí to pokiaľ ide o brutálne „metódy práce“ vo vnútornej politike a ich policajno-byrokratický charakter. Všetky totalitné štáty vlastnia rovnako „jedine správnu ideológiu“. V neprospech „socialistického“ štátu sa ďalej uvádza, že fašistický a nacistický štát boli „liberálni“ voči danej ekonomike, zatiaľ čo „reálny socializmus“ ju totálne pohltil. To je nepochybne pravda. Ale zachovanie súkromnokapitalistickej ekonomiky, podporovanie koncentrácie a centralizácie, svedčí o tom že fašistický a nacistický štát majú základ v monopolnom kapitalizme.

Strategickým cieľom nacizmu bola svetovláda „Herrenvolku“ ako i predstava trvalosti vzájomného boja medzi ľuďmi. Strategickým cieľom socialisticko-komunistického hnutia bola – snáď utopická – predstava humanistickej spoločnosti založená na trvalom mieri, sociálnej spravodlivosti a s rozhodujúcim štatútom ľudského individua. „Reálny socializmus“ nerozpútal ani svetovú vojnu.

V komunizme sa na vláde podieľa skupinový orgán – ústredný výbor (ÚV). Pomerne zložitý a neprehľadný systém stranických orgánov spojený s princípom demokratického centralizmu spôsobil, že moc mala v rukách len úzka skupinka ľudí vnútri samotnej strany. Takýto systém vlády, bez existencie delby moci mimo úzky okruh vládnucej elity a s praktickou absenciou kontroly ústavnosti nazýva Dr. Zimek pojmom „socialistická republika“.

Zmena v tomto rozložení síl nastala s nástupom Stalina k moci. Ten vytlačil všetky ostatné elity vo vedení štátu na druhú koľaj a sám rozhodoval neobmedzene. Možno povedať, že tieto elity tvorili len akýsi poradný zbor, pričom definitívne rozhodnutie muselo byť schválené Stalinom. Týmto sa zmenila forma vlády v ZSSR z tzv. „socialistickej republiky“ na totalitnú formu vlády. Pre totalitnú formu vlády je podľa Dr. Zimka príznačné „zrušenie typických vzťahov medzi najvyššími štátnymi orgánmi a bezvýhradné vyzdvihnutie úlohy vodcu“.¹⁹

Táto forma vlády bola charakteristická práve pre nacistické Nemecko. Hitler ako najvyšší vodca a ochranca národa bol najvyššou autoritou a najvyšším sudcom nemeckého národa. Vo svojich rukách sústredil všetku štátnu moc a stál, rovnako ako jeho strana NSDAP, mimo zákona, v určitom zmysle nad zákonom.²⁰ S tým súviselo aj vyňatie členov tajnej štátnej polície z trestnoprávnej zodpovednosti. Hitler už pri nástupe k moci dokázal účinne zlikvidovať delbu moci a s ňou súvisiaci tzv. systém brzd a rovnováh, ktoré sú príznačné pre demokratické formy vlády.

Možno konštatovať, že komunistická a nacistická forma vlády majú spoločné znaky v autokracii, plnom ovládnutí štátu, spoločnosti a súkromného života jednotlivca. Rozdiely je možné vidieť v spôsobe vlády. V komunizme išlo o istú formu oligarchie, v nacizme o jediného absolutistického vládcu. Tento rozdiel však zmizol s nástupom Stalina do čela ZSSR. Ten totiž odsunul elity na druhú koľaj a sám sa stal najvyšším, absolutisticky vládnucim štátnikom. V tomto smere možno povedať, že medzi spôsobom vlády Hitlera a Stalina nejstávajú zásadné rozdiely.

So spôsobom vládnutia úzko súvisí aj kult osobnosti, ktorý okolo seba Stalin i Hitler vybudovali. Pojem kult osobnosti je prevažne spojený so sovietskym diktátorom Stalinom. Avšak podobný kult bol budovaný aj okolo osoby Adolfa Hitlera. Hitlerov kult bol založený najmä na osobnosti vodcu. Vodca v sebe stelesňoval osobnosť monarchu aj generála, štátnika aj obyčajného človeka. Stalinov kult bol rovnako ako v nacistickom Nemecku udržiavaný pomocou cielenej propagandy a manipulácie verejnosti.

Obaja diktátori na likvidáciu opozície využili trestnoprávne predpisy, ktoré sami vydali a súdnictvo, ktoré obsadili svojimi vernými. Práve účinné využívanie práva v prospech vedúcej elity je príznačné pre oba režimy, ako ostatne pre všetky nedemokratické režimy.

¹⁹ FILIP, J. – SVATOŇ, J. – ZIMEK, J.: Základy štátovedy. 4. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2007, s. 88.

²⁰ „Vôľa vodcu sa stala zákonom.“ VYŠNÝ, P. – PUCHOVSKÝ, J. – ŠOŠKOVÁ, I.: Svetové dejiny štátu a práva. Trnava : TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVENSIS, 2013. s. 235.

Po nástupe bolševikov k moci boli vydané základné prehlásenia a smernice, nebol však čas pokračovať v systematickej normotvorbe, pretože už v roku 1918 vypukla občianska vojna a právo sa úplne prispôbilo vojnovým požiadavkám. Po skončení vojny, v roku 1921, bolo potrebné obnoviť národné hospodárstvo a tak aj v komunistickom práve bolo cítiť určité uvoľnenie režimu, najmä vo vzťahu k hospodárskym vzťahom. Túto etapu však vystriedal nástup stalinizmu, počas ktorého bolo právo nástrojom v rukách diktátora.

Nacisti sa tvorby práva chopili s obrovskou vervou. V platnosti síce ostala väčšina predpisov platných pred ich nástupom k moci, avšak menená bola vydávanými dekrétmi a sudcovskou aplikáciou práva.

Pre právne systémy týchto režimov okrem už uvedenej podriadenosti práva požiadavkám vládnucich elít je aj to, že systematická bola pomerne chaotická. Neraz sa stávalo, že proti sebe stáli dva právne predpisy, ktoré obsahovali rozličnú úpravu rovnakého právneho problému. To však nepredstavovalo výraznejšie komplikácie, pretože právo bolo výrazne dopĺňané súdnou aplikáciou. Súdy rozhodovali prípady nielen s ohľadom na písané právo, ktoré bolo do istej miery vedľajšie, ale hlavne s ohľadom na socialistické právne vedomie v ZSSR či všeobecné princípy národného socializmu v nacistickom Nemecku.

Po nástupe bolševikov k moci sa začalo s budovaním beztriednej spoločnosti na základe Marxových ideí. Zlikvidované bolo súkromné vlastníctvo, priemysel bol znárodnený. Štát ovládal úzky okruh elít. V Nemecku sa po nástupe Hitlera k moci neznárodňovalo otvorene, Hitler sa totiž stále spoliehal na finančnú podporu priemyselných magnátov. Národné hospodárstvo však ovládol na zákaze glajchšaltovania a vodcovského princípu. Plne tak podriadil vedenie veľkých priemyselných podnikov svojmu diktátu, čím ich prakticky ovládol, aj keď formálne ostali v rukách predchádzajúcich vlastníkov.

Obidve ideológie sa snažili ovládnuť masu. Komunizmus tak činil na základe idey beztriednej spoločnosti, ktorá stavala na unifikácii spoločnosti a zotretí rozdielov na základe príslušnosti k jednotvárnej mase, v ktorej sa strácajú individuálne kvalitatívne rozdiely. V tejto mase by nebol priestor pre náboženstvo, etnicitu, či príslušnosť k národu – všetci by boli jedným národom – národom pracujúcich. Komunisti sa túto ideu snažili budovať a udržiavať na základe rôznych spoločenských organizácií, napríklad Zväzu socialistickej mládeže. Národný socializmus sa k spôsobu ovládnutia masy nestaval výrazne odlišne. Zásadným rozdielom bolo to, že namiesto masovej príslušnosti k jednému národu pracujúcich, staval na príslušnosti k jednému národu árijskej krvi. Nacisti sa tiež snažili podchytiť mládež a to najmä prostredníctvom Hitlerjugend.²¹

Komunizmus sa snažil do tejto masy pracujúcich zahrnúť postupne pracujúcich celého sveta, na základe hesla „Proletári všetkých krajín spojte sa!“. Nacizmus však už z princípu samotného vymedzenia sa voči osobám neárijského pôvodu pojal túto problematiku opačne. Cieľom bolo zjednotiť všetky osoby árijského pôvodu do jedného štátu. Zároveň mal byť zvyšok, osoby neárijského pôvodu, vyčlenený z masy a postupne vyhladený, čím by postupne početne sa rozrastajúca árijská rasa získala životne dôležitý Lebensraum.

S touto problematikou súvisí aj vymedzenie sa voči vonkajšiemu (verejnému) nepriateľovi. Každá masa sa totiž najľahšie ovláda, ak je vystavená hrozbe vonkajšieho (verejného) nepriateľa. V komunizme to bol inštitút tzv. triedneho nepriateľa. Ten bol najprv charakterizovaný ako príslušník buržoázie, či kulak. Počas druhej svetovej vojny ním bol, celkom pochopiteľne, fašista. V nacistickom Nemecku boli za nepriateľov prehlásení Židia a komunisti (bolševici). Nepriateľ bol však v oboch týchto režimoch celkom tendenčný pojem, ktorý slúžil najmä pre boj s opozíciou a nepohodlnými osobami.

Komunizmus a nacizmus sa rozchádzajú najmä v prístupe k nacionalizmu. Komunizmus staval hlavne na princípoch ekonomického triedneho boja, nacionalizmus ponechával bokom, prinajmenšom do obdobia 2. svetovej vojny, kedy si Stalin uvedomil, že nacionalizmus má vyššiu tendenciu ľudí zblížovať a vytvárať z nich tak potrebnú masu. Nacizmus bol, na rozdiel od komunizmu, na nacionalizme postavený.

Spoločnými znakmi oboch ideológií je teda plná kontrola nad národným hospodárstvom, ovládnutie spoločnosti prostredníctvom vytvorenia masy s kolektívnym vedomím a hrozba vonkajším (verejným) nepriateľom. Odlišnosti spočívajú najmä v niektorých spôsoboch, ktorými sa elity oboch režimov snažili dosiahnuť svoj cieľ.

Nacizmus i komunizmus mali spoločného nepriateľa, liberálnu demokraciu s jej úctou k občianskym právam, súkromnému majetku a mieru. Obidva totalitné režimy považovali ľudské bytosti za surovinu, ktorú možno obetovať v záujme vybudovania nového spoločenského poriadku a vytvorenia „nového človeka“. Na rozdiel od Soviet-

²¹ Hitlerjugend (Hitlerova mládež) bola polovojenská, mládežnícka organizácia NSDAP, ktorá vznikla v roku 1922 a existovala až do roku 1945.

skeho zväzu nacistické Nemecko tolerovalo súkromný majetok. Bralo ho však skôr ako znak dôvery, o ktorú možno prísť, než ako nescudziteľné právo, a precízne ho regulovalo podľa toho, ako to práve vyhovovalo štátu.

Hlavný rozdiel medzi totalitnými režimami komunistického a „fašistického“ variantu spočíval v tom, že komunisti uvažovali globálne, a fašisti sa zamerali na národ. Aj „fašistické“ režimy akceptovali pojem triedneho konfliktu, ale videli ho ako stret medzi majetnými a nemajetnými národmi. Mussolini to vyjadril v parlamentnom prejave v roku 1921, rok pred nástupom k moci. Smerom ku komunistickým poslancom povedal: „Medzi nami a komunistami nie sú žiadne politické podobnosti, no intelektuálne tu sú. Podobne ako vy, aj my považujeme za potrebný centralizovaný a jednotný štát, ktorý vynucuje železnú disciplínu od všetkých osôb, s tým rozdielom, že vy prichádzate k tomuto záveru cez koncept triedy, a my cez koncept národa.“²²

Pri porovnávaní komunizmu s fašizmom sa účelovo využíva skutočnosť, že sa fašizmus stal významnou skúsenosťou generácií, že je symbolom pre intoleranciu, obmedzovanie a potlačovanie, pre drsné, kruté, teroristické formy panovania, pre útočnú, expanzívnu politiku. Bezprostredná politická účelnosť, to je dôvod, prečo sa tam, kde ide o značne viditeľné i zdanlivé podobnosti, hľadá a nachádza „dokonalá symetria“.

Marxizmus je dokonca obviňovaný, že je za vznik fašizmu zodpovedný. „Realizovanému komunizmu“ sú zasa pripisované omnoho horšie vlastnosti a dôsledky. Pripisuje sa mu to, že zatiaľ čo nacisti údajne chceli svet len dobyť a podriaďiť Nemecku, komunisti chceli jednotlivca „zbaviť majetku a hodnotového systému“, chceli spoločnosť „zničiť a vytvoriť znovu“, požadovali od ľudí „telo i dušu“.²³

Fašizmus ponechal kapitalistické vlastníctvo v podstate nedotknuté, o žiadnu dejinnú spravodlivosť mu nešlo. Kapitalisti aj v Nemecku jeho nástup nielen prežili, ale veľkoburžoázia s jeho predstaviteľmi veľmi úzko spolupracovala. Dostalo sa mu od nich významnej politickej, propagandistickej a finančnej pomoci.

Zásadný rozdiel medzi komunizmom a fašizmom je práve v tom, že komunisti sú presvedčenými a dôslednými bojovníkmi proti nespravodlivému spoločenskému usporiadaniu, ktoré stelesňuje kapitalizmus.

Komunisti vychádzajú z dedičstva Veľkej francúzskej revolúcie, z osvietenstva, z racionalizmu. Fašisti sa hlásia k iracionalizmu, významnú rolu pri nich zohráva mýtus a „nepolitické“, estetické myslenie, ktorým omračujú masy. Osvietený rozum a Francúzsku revolúciu odmietajú, cieľavedome a otvorene smerujú proti humanistickej a demokratickej línii myslenia a praxe. Svet má byť vrátený o 200 rokov späť, pred Veľkú francúzsku revolúciu, rok 1789 má byť z vedomia ľudstva vymazaný.

Komunisti zdôrazňujú rovnaké možnosti pre všetkých ľudí bez rozdielu, rovnosť, nezasahovanie, rešpektovanie suverenity a solidaritu medzi národmi. Fašisti rovnosť rozhodne odmietajú, s hnusom sa odvracajú od spoločnosti, v ktorej sú páni a sluhovia, „nerozoznatelne pomiešaní“. Vychádzajú z nerovnosti, spochybňujú múdrosť i súdnosť obyčajných ľudí, presadzujú nerovnosť ľudí, rás a národov (hlásanie ich rovnosti je údajný prežitok 18. storočia), kult výnimočných jedincov, národov a rás. Vyžadujú absolútnu podriadenosť, záujmy, slobody a práva každého človeka podriaďujú záujmom vyvolených, vodcom a ich politickej vôli.

Komunisti vychádzajú z potrieb a záujmov sociálnych skupín, tried a vrstiev. Snažia sa vziať čo najširšie ľudové vrstvy do zápasu o ich vlastné sebaoslobodenie. Pomáhajú pri uvedomovaní a organizovaní robotníckeho, národnooslobodzovacieho, mierového hnutia. Podporujú ju, ale nikdy nemohli byť právom obvinení z podpory vývozu revolúcie či z terorizmu. Fašisti napadajú všetko, čo zakladá kolektívnu spoluprácu a solidaritu na úcte k samostatnej ľudskej bytosti a snahe o rozvoj ľudských bytostných síl. Usilujú o maximálne ovládnutie ľudí prostredníctvom vzájomného boja vyšších a nižších rás, panujúcich a podriadených národov, prežitie najsilnejších a najschopnejších. Jednote národa a rasy sa má obetovať všetko. Proti odporcom otvorene ospravedlňujú právo použiť aj najkrutejšie prostriedky. Snažia sa dosiahnuť maximálny účinok represíí doma i v zahraničí.

Komunisti zdôrazňujú právo revolúcie brániť sa a nevyhli sa pritom krajnostiam. Fašisti hlásajú nielen nutnosť a prospešnosť vojen ako „nezmeniteľného zákona života“, ako prostriedku kultivácie a mravnej obrody vyvolenej rasy či národa a účinný nástroj územnej expanzie a ovládnutie sveta. V sile vidia dobro, v slabosti zlo. Slabými opovrhujú.

²² PIPES, R.: Komunizmus. Bratislava: Slovart, 2007, s. 96-97.

²³ Seumas Milne k tomu dodáva: „Módna snaha stavať na rovnakú úroveň komunizmus a nacizmus je v skutočnosti morálny i historický nezmysel. Napriek hrôzám Stalinovho teroru neexistovala žiadna sovietska Treblinka či Mauthausen, vyhladzovacie tábory zriadené na vyvražďovanie miliónov. Sovietsky zväz ani nezačal najničivejšiu vojnu v dejinách za cenu viac ako päťdesiat miliónov životov – v skutočnosti zohral rozhodujúcu úlohu pri porážke nemeckej vojnovnej mašinérie. In: FORMÁNEK, M.: Cesta k socializmu v Československu 1945 – 1989 (historická analýza). Praha: OREGO productions, 2013, s. 19.

Komunistické hnutie a socialistické štáty patrili k najvýznamnejším bojovníkom proti kolonializmu, rasizmu a za národné oslobodenie. V celom svete podnecovali snahy o väčšiu sociálnu spravodlivosť. Socialistické štáty išli nevyskúšanou cestou revolučného zakladania procesov emancipácie všetkých ľudí a aj tu sa dopustili vážnych chýb. Politika fašistov je totálne deštruktívna, neexistuje jediný príklad toho, že by bojovali za vec ľudskej slobody, sociálneho oslobodenia.

Komunisti zápasili o vnútrostranícku demokraciu a napriek mnohým problémom a obmedzeniam hľadali spôsoby ako rozšíriť reálnu demokratickú účasť pre všetkých občanov štátu. Fašisti nediskutovali, dávali prednosť slepej poslušnosti a vojenským činom, ale ani hysterický Totaleinsatz neodvrátil ich totálnu porážku.²⁴

Socialistická ideológia sa nevyvíjala a nebola uplatňovaná bez rozporov. Pripustil sa tak príkry rozpor medzi socialistickou ideológiou a administratívno-direktívnou praxou. Fašistická ideológia sa však do žiadnych rozporov so sebou a s fašistickou politikou nedostávala. Úplne sa jej podriaďovala.²⁵

Záver

Prvá svetová vojna a svetová hospodárska kríza tridsiatych rokov 20. storočia sa stali vážnou krízou kapitalizmu, demokracie a teda aj postliberalistického štátu. Túto situáciu sa usilovalo využiť komunistické hnutie a ZSSR. V skutočnosti však faktickou reakciou na tento stav bol rast fašistických a polofašistických režimov, najmä v Európe.

Taliansky fašizmus sa pôvodne vyvinul ako pokus postaviť proti tzv. sčítacej (adičnej) demokracii korporatívny systém, v ktorom by sústava politických strán bola doplnená podľa princípu jednotlivých odvetví práce (tzv. syndikátov a korporácií). V istom zmysle – nehovoriac o proletárskych syndikalistických tradíciách v Španielsku a Taliansku – malo ísť o určitý návrat k stredovekému korporáčnemu (cechovému) zriadeniu. Tento návrat však nebol možný. Už preto nie, pretože fašizmus plne zachoval modernú kapitalistickú ekonomiku. Mocenským spojením sa pritom stala monopolne vládnuca fašistická strana a jej diktatúra.

Komunisti sú svojou základnou pozíciou na úplnom protipóle kapitalizmu. Sú tým aj úplným protipólom fašizmu a nemajú s jeho ideológiou a politikou nič spoločné. Fašizmus, živený zlobou a podnecovaný nenávisťou, sa však neobracia len proti komunistom. Ďalším jeho terčom sú „kryptokomunisti“, kam sú zaraďovaní aj mnohí sociálni demokrati a rôzni činitelia „umiernenej“ ľavice. Ohrozuje sociálnych liberálov i kresťanskosociálnych predstaviteľov a dokonca aj liberálnych a kresťanských demokratov. Rovnako živí nacionalistické predsudky a nenávisť voči rôznym etnikám, národnostiam i národom. Takéto dlhodobé, systematické pôsobenie, ktoré vážne ohrozuje politickú kultúru a morálku, zasahuje pomerne široký okruh ľudí.

Poznanie totalitných ideológií a režimov je predovšetkým varovaním pred možnosťou recidívy nástupu arogancie neobmedzenej moci a núti k zamysleniu nielen nad ich zločinnosťou a k poznaniu ich podôb a odlišností, ale aj k pozorovaniu historických okolností, atmosféry a deformácií, ktoré umožnili nástup vládnej zločinnosti dovtedy nevidaných rozmerov.

Hoci po vojne došlo k odsúdeniu Hitlerovej vlády, jej prívrženci ani myšlienky nezmizli. Ideologický rámec ich aktivít býva nazývaný neonacizmom, prípadne všeobecne ako extrémna alebo krajná pravica. V ostatnom čase sa sem zaraďuje aj pravica populistická, ktorá často využíva antiimigrantskú a homofóbnu politiku.

Zhrnutie

Taliansky fašizmus, nemecký nacizmus a sovietsky komunizmus – tri ideológie a totalitné režimy, ktoré zaujali svoje miesto v novodobej histórii Európy. Kým nacizmus a jeho ideológia ovládali Nemecko len krátku etapu v rokoch 1933 – 1945, komunizmus vládol v Rusku (Sovietskom zväze) takmer tri štvrtiny 20. storočia. Aj keď sa spočiatku môže javiť, že tieto ideológie a režimy sú už len historickým mementom, dodnes môžeme v spoločnosti badať ich presahy. Príspevok analyzuje vzájomnú prepojenosť týchto troch fenoménov, ich nepriateľstvo a zároveň príbuznosť, ich spoločnú nenávisť k buržoáznemu a liberálnemu svetu a špecifickosť ich zločinov.

²⁴ Totálne nasadenie (Totaleinsatz) je pomenovanie pre nútené pracovné nasadenie, ktorému boli v období nacistického Nemecka podrobení obyvatelia okupovaných štátov.

²⁵ FORMÁNEK, M.: Cesta k socializmu v Československu 1945 – 1989 (historická analýza). Praha: OREGO productions, 2013, s. 21 a nasl.

Taktiež približuje ciele a metódy týchto ideológií a režimov, poukazuje na ich totožnosť a odlišnosti a napokon sa pokúša zodpovedať na otázku, či ich zlyhanie spôsobili pochybenia ľudského faktora alebo boli následkom vrodenných chýb prítomných v ich samotnej podstate.

Summary

Italian fascism, German Nazism and Soviet Communism – three ideologies and totalitarian regimes, which took its place in the modern history of Europe. While Nazism and its ideology ruled Germany for a short stage in the years 1933 – 1945, communism ruled Russia (Soviet Union) and almost three-quarters of the 20th century. Although it may seem that these ideologies and regimes are just a historical memento, today we can see their overlaps. This contribution analyzes the interdependence of these three phenomena, their hostility while kinship, their common hatred of the bourgeois and liberal world and the specific nature of their crimes. It also brings the objectives and methods of these ideologies and regimes, highlighting their identity and differences and finally attempts to answer the question whether their failure was caused by a human error or errors were a result of birth defects present in their very essence.

Použitá literatúra:

1. BEŇA, J.: Súčasná dejiny práva krajín Európy. Banská Bystrica: PrF UMB, 2000, 349 s. ISBN 80-8055-143-X.
2. CANETTI, E.: Masa a moc. 2. vyd. Praha: Academia, 2007, 624 s. ISBN 8020015124.
3. FILIP, J. – SVATOŇ, J. – ZIMEK, J.: Základy státovédy. 4. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, 266 s. ISBN 80-210-4057-2 (brož.).
4. FORMÁNEK, M.: Cesta k socializmu v Československu 1945 – 1989 (historická analýza). Praha: OREGO productions, 2013, 248 s. ISBN 978-80-87528-14-3.
5. FULBROOK, M.: Dějiny moderního Německa. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010, 304 s. ISBN 978-80-247-3104-9.
6. FURET, F. – NOLTE, E.: Fašizmus a komunizmus. Konfrontácia názorov. 1. vyd. Bratislava: Agora, 2001, 110 s. ISBN 80-967210-9-7.
7. HEYWOOD, A.: Politické ideologie. 4. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, 362 s. ISBN 978-80-7380-137-3.
8. CHARVÁT, J.: Současný politický extremismus a radikalismus. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, 183 s. ISBN 978-80-7367-098-6.
9. CHMELÍK, J.: Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty. Praha: Linde, 2001, 172 s. ISBN 80-7201-265-7.
10. KATUNINEC, M.: Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu. Bratislava: Veda, 2009, 450 s. ISBN 978-80-224-1084-7.
11. KOSTLÁN, A. – MORAVCOVÁ, D. – VANÍČEK, V.: Encyklopedie dějin Německa. Praha: Ivo Železný, nakladatelství a vydavatelství, spol. s r. o., 2001, 556 s. ISBN 80-237-3590-X.
12. MARX, K. – ENGELS, F.: Manifest komunistické strany. Olomouc: Krajský výbor KSČ, 1945, 31 s.
13. MEDVEDEV, R.: Stalin a stalinizmus. Historické črty. Bratislava: Obzor, 1990, 230 s. ISBN 80-215-0079-4.
14. MILLER, D. – COLEMAN, J. – CONNOLLY, W. – RYAN, A. et al.: Blackwellova encyklopedie politického myšlení. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2003, 560 s. ISBN 8085947560.
15. PIPES, R.: Komunizmus. Bratislava: Slovar, 2007, 160 s. ISBN 978-80-8085-296-6.
16. PRŮŠA, O.: Dějiny sovětského státu a práva. Praha: Orbis, 1963, 386 s.
17. SCHNEIDEROVÁ, A.: Reflexia moci v preklade. In: Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela II, Materiály z II. konferencie mladých filológov. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, 2001, s. 137 – 138. ISBN 80-8055-570-2.
18. SNYDER, T.: Krvavé územie. Európa medzi Hitlerom a Stalinom. Bratislava: Premedia Group, s.r.o., 2013, 464 s. ISBN 978-80-8159-025-2.
19. VYŠNÝ, P. – PUCHOVSKÝ, J. – ŠOŠKOVÁ, I.: Svetové dejiny štátu a práva. Trnava: TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVENSIS, 2013, 319 s. ISBN 978-80-8082-733-5.

Martin Skaloš,

JUDr. PhDr. Martin Skaloš, PhD
Katedra dejín štátu a práva
Právnická fakulta
Univerzita Mateja Bela